

ДРУГЕ ЗОВЕ, СЕБЕ НЕ ЧУЈЕ – ЗВОНО У СРПСКОЈ НАРОДНОЈ ТРАДИЦИЈИ²

У раду су дати неки од назива везаних за звоно који су у употреби у српском језику, потом кратка историја звона у Србији, уз осврт на занатску делатност њиховог ливења, а централни део рада односи се на место звона у словенском контексту и преглед улоге звона и звоњења у српској народној традицији – ритуална улога одагнавања нечистих сила (зли духови, болести), свечана и жална улога.

Кључне речи: звоно, српска народна традиција, сакрална улога, ритуална улога, сигнална улога

Дуга је и у понеким сегментима тешко докучива историја звона, али је непобитна чињеница да у словенском свету звоно представља „предмет хришћанског култа, који је у народној култури добио разноврсне сакралне и ритуалне функције” (СМ 2001: *звоно*). Постављено тако да се издалека може видети, а да се његова звоњава надалеко може чути, звоно и његов звук имају посебно истакнуту улогу и у духовном и у световном животу свих словенских народа, па тако и код Срба. То је улога везана за православно богослужење, као и за обичаје и обреде у српском народу, али и за свакодневни живот појединаца.

Будући да у домаћој литератури, осим одреднице *звоно* у Словенској митологији (СМ 2001: *звоно*) и фрагментарних података у етнографској грађи и у неколико мањих радова, не постоји посебан рад посвећен улози звона у српској народној култури и традицији, овде ће најпре бити наведени неки од назива везаних за звоно, који су у употреби у српском књижевном језику и у српским народним говорима, потом ће бити дата

¹ nina.miljkovic@ei.sanu.ac.rs

² Овај текст је резултат рада на пројекту *Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије и израда мултимедијалног интернет и портала „Појмовник српске културе”* (ЕДБ 47016), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

кратка историја звона у Србији, уз осврт на занатску делатност звоноливаца, док централни део рада представља подсећање на место звона у словенском контексту и оквирни преглед улоге звона и звоњења у српској народној традицији.

Звоно је предмет који служи за добијање звука, који настаје ударањем батића о метални, најчешће бакарни оклоп, који затим вибрира и тако, ширећи звучне таласе, резонира и производи звукове са одређеном висином тона. Досад није одгонетнуто порекло облика звона, којем се још увек не може тачно утврдити ни формула за прецизно израчунавање његове површине и запремине. Оно се користи у различитим приликама, те у складу са тим има и разноврсне улоге, међу којима су најважније: сакрална или религијска (нпр. позивање верника на молитву), обавештајна (нпр. оглашавање нечије смрти), ритуална или магијска (везана за различите народне обичаје, обреде и веровања), уметничка (тј. звоно као ударачки и идиофони музички инструмент, чија је најчешћа применау симфонијском оркестру), и друге.

Када је реч о најзаступљенијој и са другима прожетој обавештајној улози звона, треба истаћи да су са новинама у техници на снагу долазили и неки савременији начини обавештавања, па је звоно у неким приликама било потиснуто из употребе, или је било замењено електронском направом сличног звучања. На другој страни, обавештајна улога звона примењивана је и у неким новим, раније непознатим приликама (нпр. телефонско звоно, школско звоно, звоно на бициклу).

Тако, у средњовековној српској држави, у градовима, звоно је означавало почетак дана, најављивало отварање и затварање градских капија, а било је и знак за узбуну. Житељима савременог града непозната је било која од ове три обавештајне функције звона, али је и у животу данашњег човека звук звона присутан у разноврсним, бројним приликама.

Име за звоно

Поред бројних и важних улога које звоно има у српској народној традицији, оно у српском језику, а пре свега – у српским народним говорима, има не мање бројна и не мање разноврсна имена. Та имена могу да буду домаћа, са словенском основом, а могу да буду и позајмљенице из других језика. Њима се именују звона од највећих до најмањих – од *чакшаре* и *меденице* до *меденчеша* и *прајораца*. Тако се, на пример, најчешће срећу *било*, *клејало* (ономат. ударати) и *звоно* (због звонкости). Често се у старим српским књигама користио и руски назив *колоколо* (Петричевић 2000). У старословенском је постојала реч *звонъ*, а претпо-

ставља се да је ова реч настала од прасловенског лика **svonъ*, под утицајем *звѣтии, зовем* (ФАСМЕР 1986: *звон*).

У Србији, пре свега у сточарским крајевима, распрострањен је и велики број назива за звоно, условљених улогом коју имају, па се чак и животиње које их носе именују по њима. Тако постоји назив за краву – *звонара*, а то је она крава која носи звоно око врата и тако предводи стадо. Звоно, дакле, служи за обележавање предводника у стаду, али мало звоно – *звонце* или *клејѣтуша* може се окачити и ситнијој стоци (свињама, на пример), да се ова не би изгубила када иде у пашу, као што се и *меденче* или *меденичка* са истим разлогом каче јагњадима или теладима. Поред наведених, срећу се и називи *меденица* – звоно за овце и козе, а *меденичара* је овца која носи меденицу и предводи стадо. За животиње које носе звоно постоји и уопштени назив – *звонарица*.³ Као својеврсна потврда свега овога постоји и народна умотворина – загонетка која гласи: *Води иде, воду не њије*. – Звоно око врата животиње.

Уз називе за животиње одређене врстама звона, у српским народним говорима срећу се и називи биљака чији облик првенствено подсећа на звоно. Тако је, на пример, *звонац* исто што и биљка *звечак*, *звонача* је врста крушке, *звончад* су звончићи *Campanulaceae*, *звончац* је кантарион, а као општи назив за различите врсте биљака звонастог цвета из рода *Campanula* и за читаву породицу тих биљака употребљава се назив *звончић* (РМС 1967: 274–275).

Свакако, у део усмене народне баштине убрајају се и фразеологизми. Овде ће бити наведен само део ових језичких израза везаних за звоно: *Некоме звони лево ухо* (или пева) – слутити да ће се нешто важно догодити, или да ће се чути неки „глас“; *Дати на велика звона* (или износити); *Звонити на сва звона* – разгласити нешто, говорити о нечему јавно; *Некоме звони звоно* (или одзвонило је) – доћи на ред (у негативном смислу); *Звонити или одзвањати у ушима* – присећати се нечега (МАТЕЈИЋ 1982; ОТАШЕВИЋ 2012).

Међу српским народним пословицама и изрекама које је забележио Вук Стефановић Караџић нашле су се и ове: *Слава Богу, лијејѣјех звона! (иријовиједа се да је казао некакав владика учиишељу кад му је он казао да је учиишељ и да предаје грамаѣику, и сад се рекне кад ко шѣо говори неуѣуѣно); Ђе велика звона звоне ѣу се мала не чују; Звонити не умијем, а иресѣаѣи не смијем; Звоно куца: ко за чим, ко за чим! (Свак нека гледа свој ѣосао)* (ПАНТИЋ 1969: 96, 108, 109, 334).

³ Називи за различите врсте звона, као и именована животиња које их носе, преузети су из публикација РМС 1967 и Ракић-Милојковић 1993.

Историја звона у Србији

Звоно своју најзначајнију улогу има у хришћанској цркви и оно у оквиру те улоге, поред обавештајне функције, има и ону од посебног значаја – сакралну.⁴ Међутим, „звук звона у цркви је првобитно имао исти циљ као у паганским ритуалним обредима. Он је штитио од болести, урока, непогода и свих злих сила које су угрожавале живот и опстанак човека” (Павићевић-Поповић). Најпре су се за црквене потребе користила клепала од дрвета и метала, да би их тек касније заменила црквена звона, а у вези са овим Ст. Станојевић наводи „да су у Св. Гори, у Србији и у Бугарској од 12 до 15 века била у употреби *била* и *клејала*, да се ударањем у *било* позивала братија у цркву, да је *била* и *клејала* било разне величине, и да су они, који су у манастиру имали дужност да ударају у *било* или да клепају, тражили за то дозволу и благослов од своје претпостављене власти. Ударања у *било* разликовала су се по броју (помиње се шесто ударање) према томе, на који су обред њиме братија сазивана. За ударање у било постојао је и израз *клејати*, који се до данас одржао” (Станојевић 1933: 82).

Сматра се да су звона најпре стигла у западне крајеве словенског света – код Чеха и Пољака, и то још у X, одн. XI веку, а да се први помени о звонима на Балкану такође везују за „области активних контаката са католичким светом“, нпр. За Котор и Дубровник (Агапкина 1999: 213; прев. Н. А.). У област српских земаља прва звона су донета из Византије у средњем веку, тачније – у XII веку. У средњем веку, у српским земљама је улогу звона, пре него што су она почела да се употребљавају, имало *клејало* (дрвена даска по којој се лупа чекићем), или пак *било* (метална даска по којој се лупа). Тако се у време Светог Саве и Теодосија помињу употреба клепала и била у манастирима, а у време архиепископа Данила – звоно. Значај звона за Србе показује и мноштво примера када су значајне историјске личности наручивале што квалитетнија звона и постављале их на важна места, па тако, на пример, архиепископ Данило наручује звона за пирг у Пећкој патријаршији и даје много злата за њих, док Стефан Дечански на врх града поставља „доброгласно звоно” (Ћирковић, Михалчић 1999).

До данашњег времена, у Србији није сачувано ни једно звоно које је сачињено пре XV века. Познато је само једно звоно, нађено на Врањини на Скадарском језеру (територија данашње Црне Горе), помињаној у спо-

⁴ Као важан елемент хришћанског богослужења, звона су, али и њихов звук – звоњава, задобили „у народном поимању света статус сакралног предмета” (Агапкина 1999: 236; прев. Н. А.).

меницима из немањићког периода, које има у натпису 1306. годину, док сва остала припадају периоду после Косовске битке. Најстарије звоно са натписом на српском језику потиче из 1429. године, из града Ћустендила. Постоји још неколико сачуваних звона из XV века са натписима на српском језику: Родопова звона из 1432. године, једно у цркви Светог Николе у Бањи, а друго у Богородици хвостанској, потом у манастиру Дечани, поклон Гргура, сина Вука Бранковића (из четрдесетих година XV века), као и три звона као поклон Богородици градачкој у Чачку⁵ (1454. година) (Ћирковић, Михаљчић 1999; БУБНЈЕВИЋ 2006).

Након Косовске битке звоњава звона за Србе симболизовала је веру и тежњу за слободом. Знајући за то, Турци су уништавали звона у Србији током пет векова своје владавине, али и због тога што муслимани верују да звоњава ремети мир душа умрлих које, према исламском веровању, лебде у ваздуху. Тако је сваки јаничар био дужан да након похода на Србију, као ратни плен, понесе барем један комад звона. Од свих тих сакупљених делова звона Турци су лили оружје, јер „оно што је бивало светиња за један народ, друштво или социјалну групу, постајало је трофеј и симбол победе за друго“ (АГАПКИНА 1999: 224; прев. Н. А.). Српски народ је покушавао да сачува звона тако што их је склањао у куће или закопавао (ПЕТРИЧЕВИЋ 2000; БУРА 2004). За одбрану од Турака српски народ је морао да прави сопствене топове, а занимљиво је да су њих најчешће лили звоноливци. До XV века топови су прављени од гвожђа, а крајем тог века преовлађују топови од бронзе.⁶

После вишевековног мука, звона су се први пут огласила када је почео Први српски устанак. Срби су сматрали да је слобода била потпуна само онда када би се зачула звона, па су се зато и Карађорђе и Милош Обреновић веома старали да набаве нова, што боља и што лепша звона, при чему су прва звона добављали из иностранства, а већ од 1808. године она почињу да се лију и у Београду. Постављање звона на црквама учестало је после усвајања и објављивања хатишерифа о неометаном обављању богослужења (25. јануара 1830. године), иако су звона била припремљена скоро тридесет година раније. „Тада је у Београду ’цамија на великој пијаци, у авлији жандармеријске касарне, претворена била у цркву, и на минарету је окачено једно звоно’” (БУРА 2004: 161). Звона су се почела све више лити за време владавине кнеза Милоша Обреновића.

⁵ Прва два звона имају натпис на српском, а на трећем је само крст.

⁶ Код М. Цуњака може се прочитати и следеће: „Ливење топова прво су усавршили звоноливци, који су лили бронзане топове из техничких разлога, јер је тачка топљења бронзе доста нижа од тачке топљења гвожђа. Засад постоје индикације да су први бронзани топови ливени у дубровачкој ливници. Из ове ливнице вероватно потиче и топ који је пронађен код Самобора на Дрини” (Цуњак 1986: 232).

Тако је после објављивања хатишерифа одржана велика прослава у порти Саборне цркве, уз свечано оглашавање звона. За ову цркву и друге цркве по Србији кнез је наручио 38 звона, али су нестрпљиви грађани допремили три стара сачувана звона из унутрашњости Србије и подарили их Саборној цркви. Када су стигла звона која је кнез поручио, распоређена су по другим црквама и манастирима у Србији, а пет звона је сачувано за Саборну цркву и сазидана је нова црква на месту старе, као и нови звоник. Све до краја XIX века звона су наставила да се производе истим интензитетом, па су се тако лила и у Државном војно-техничком заводу у Крагујевцу, где је од 1865. године почела њихова серијска производња (ПЕТРИЧЕВИЋ 2000; БУРА 2004).

Након великог препорода црква које су коначно „запевале” уследио је Први светски рат, у коме је Аустроугарска однела сва српска звона. У том периоду постојале су три наредбе у којима се гарантовало да се звона од историјске важности неће дирати, али је у трећој наредби, објављеној пред сам крај рата, речено да се сва звона у поседу црква и манастира морају одузети. Тако су српске цркве поново занемеле (ПАВИЋЕВИЋ-ПОПОВИЋ).

После пола века владавине комунизма у Србији и великог „затишја” у свему што је било везано за сакрално, те након рата 1990. године и распада југословенске државне заједнице, отпочиње велика обнова црква, манастира, као и подизање нових црква и доношење нових звона, и то у мери у којој се то, рецимо, чинило у време кнеза Милоша Обреновића. Један такав очигледан пример је и Храм Светог Саве у Београду, са чијом је изградњом започето 1985. године, додуше споро, да би 2002. године било обновљено Друштво за подизање Храма Светог Саве, и од тада је он израстао у највећи храм на Балкану, са великим звонима којима се електронски управља. Наводим као куриозитет да је на овај храм постављено највеће звоно у Србији, које тежи 6.180 кг, а пречника је 2.04 м.

*

Важан елемент српске традиције је и занатство, поготово посматрано као породични посао. Ливење звона је у прошлости био један од веома цењених и тешких заната, који је поред самог занатског дела изискивао да мајстор буде и уметник, како би могао да на звона излије одређене мотиве из природе, или пак текст који је захтевао дародавац звона. Мајстори су своју уметничку вештину морали сами да развијају, јер за то нису постојале посебне школе, а они који су били материјално способнији могли су отићи у Аустрију или Италију на дошколовавање. Развијене су читаве технике израде звона, а ни данас се неке од њих нису значајније промениле, али се „рецепт” за њихову израду, који је суштин-

ски остао исти, чува и даље као тајна. Овај занат је био веома цењен још у средњем веку, на подручју тадашње Србије, а ливењем звона су се bavиле специјалне занатлије и црквена лица. Важно је указати на још један детаљ: звоноливац мора бити веома опрезан при изради звона јер, према предању, звоно које напукне доноси несрећу, не само материјалну него и духовну, те је тако у народу настала изрека за глас човека који је нечим унесрећен – *А глас му је као напукло звоно* (ПАВИЋЕВИЋ-ПОПОВИЋ; ВУБНЈЕВИЋ 2006).

Звоно у култури Срба и других словенских народа

Српска народна традиција претечу има у традиционалној народној култури наших словенских предака, а бројне су и испреплетане њене везе са народним традицијама других словенских народа. И у предачкој народној култури Срба и у живим словенским народним традицијама култ звона заузима значајно место: „Звук звона, по своме пореклу и симболици повезан са хришћанским богослужењем, био је ’освојен’ од стране традиционалне културе и заузео је важно место у словенској слици света, пре свега у низу таквих опозиција као што су култура / природа, праведност / грех, ’овај’ свет / ’онај’ свет, хришћанство / паганство. Звоњава звона постала је својеврстан класификатор, који омогућава да се одреди граница између сфере живих и оностраног света” (АГАПКИНА 1999: 244–245; прев. Н. А.).

У источнословенском и, делимично, западословенском фолклору, а пре свега у руским предањима и песмама, постоји мотив чудесних звона, оних која сама звоне, потом оних која звоне под водом, која се селе и сл. (СМ 2001: *звоно*).

Време када су звонила звона било је добро за почетак послова који су обављани у оквиру сеоске заједнице (првенствено пољопривреда и сточарство). Код Руса, Украјинаца и Пољака, посебан значај имала је звоњава на Ускрс. Звоњава звона представљала је и спас од градоносних облака. Пракса одвраћања ових облака помоћу звона била је уобичајена код Јужних и Западних Словена. За ову делатност био је задужен звонар, који се њоме бавио од раног пролећа до позне јесени, односно, током целог периода у коме је постојала опасност да град уништи усеве. Код различитих словенских народа веровало се и у знатно профилактичко дејство звона, његовог звука, па чак и његовог ужета, па сва три ова елемента имају посведочену улогу у народној медицини.

„У словенској народној култури, за звоњаву звона била је везана, више од других сфера живота – област смрти. Звоњава звона је атрибут

свих етапа смрти и ритуала који следе после ње” (СМ 2001: *звано*). На другој страни, словенска веровања познају и период „ћутања” звона, а он је представљао тзв. демонско време, погодно за обављање магијских ритуала, али је обележавао и време присуства душа умрлих на земљи.

Звано и његово звучање могу се сматрати културним симболима традиционалне словенске слике света, а чак и када поједини фрагменти система не успевају да буду „до краја разјашњени, ипак се чини могућим да се о звоњави звона говори као о појави која се, мада је релативно касно ушла у живот словенских народа, у потпуности уписала у круг његових културних симбола” (Агапкина 1999: 270; прев. Н. А.).

а) Звоном против нечистих сила

У оквиру појединих обичаја и обреда српског народа звано има значајне и разноврсне ритуалне улоге. У народним обредима могу се издвојити, најшире узев, две улоге звона, као и звука који оно производи – звоњаве, јер се произвођење јаких звукова у народним веровањима користило „да би се заплашили и одагнали зли духови и демони” (СМР 1998: *звук*). У оквиру обе улоге које ће надаље бити представљене, звано и његов звук имају апотропејску и профилактичку улогу; они служе као средство за заштиту од злих сила сваке врсте, па тако и за заштиту од болести.

Терање злих духова и демона

„Маскирани учесници у зимским и ранопролећним поворкама носе ручна звона и успут звоне, несумњиво у тежњи да отерају зле демоне у годишњем времену кад се они, по веровању, највише јављају” (СМР 1998: *звук*). Тако, на пример, за Јеремијиндан су младе жене пре поноћи ишле по селу и лупале у клепетуше, а циљ је био да се том буком отерају змије. Старије жене су ишле око својих кућа и производиле буку ударајући у тигањ: „Уочи Јереминдана девојке се обуку у свечано одело, иските се цвећем и изаберу ’царицу’, која ће да предводи остале девојке и да носи о врату највеће овчарско звано. За царицу се бира најстарија или најотреситија девојка. Остале девојке такође обесе о врат звона, која скину са оваца. (...) Јеремије, тј. девојке, полазе пред поноћ по селу, па обилазе с лева на десно по три пута око сваке куће, лупају у звона и певају: ’Јеремије у поље, беж’те змије у море...’. Затим улазе у кућу, буде домаћицу и њену чељад звоњењем” (Петровић 1948: 245).

Верска улога звона, која је свакако повезана и са терањем злих сила, јест она која је везана за призивање божанства – заштитника усева, као и свих лоших деловања која могу нанети штету селу и његовим мештанима. Тако су постојале покладне поворке звонара (покладе су обреди који се врше

пре уласка у велике постове, како би се спречило присуство вештица и осталих нечистих сила). „И код православних у Ивници (Доњи Крај) долазе на Бадње вече ’звонари’, муслимани. (...) Раније је у Доњем Крају био општи обичај, али се држи и сада у неким муслиманским селима, да уочи Божића иде поворка нарочитих играча, коју негде зову ’звонари’ а негде ’вукови’. Звонари иду и код католика у Д. Згошћи, али такође уочи Божића по старом календару. Групу образују млађи чобани а учествују и одраслија лица, па или носе међу собом на ужету привезан велики број звона или их свежу на једнога између себе толико колико може да их носи собом. У Д. Згошћи је главно лице ’јарац’ који тера ’козу’, на којој је само једно звонце. Поворка иде од куће до куће клепећући звонима. Изводе шале и игре и певају. У један мах кобила пада, па остали вичу: Крепа кобила! И траже свуда чега има у кући. Ко може и хоће дарива их брашном, месом, свећом, орасима и сл. У мешовитим селима, као нпр. У Папратници и Ивници, звонари посећују подједнако муслиманске и православне куће” (Филиповић 1949: 125, 129–130). У периоду од Божића до Богојављења, од куће до куће по селу иду маскирани коледари. Поред других предмета којима су окићени (телећа кожа, реп и др.) изнад колена, око појаса и на крај репа стављају мала звона и клепетуше, како би се што гласније чули и домаћину донели здравље и напредак у кућу у коју долазе (СМР 1998: *коледа*).

Сматрало се да се звоњавом звона могу успешно растерати и градоносни облаци, што је још једна апотропејска улога звона. У селу Баћица, недалеко од Новог Пазара, током прошлог века град је често односио усеве, а о заштитној улози звона од ове временсе непогоде начинила сам теренски запис током лета 2013. године: „Једна делегација мештана тог села се формирала и отишла је да (...) код неког оца у село Рас. Он им је дао податке да узму звона католичке цркве из Баћице, да нађу десет килограма воска и да одаберу из племена најбољег бика, и све то узму и донесу ноћу да их нико не види, и да ставе у двориште манастира Сопћани. И они ураде, значи то је било одма негде после Првог светског рата, двадесет прве (...), двадесет друге године, и све до недавно то село више града није уопште осетило”.⁷

У вези са нечистим силама, у веровањима словенских народа „периоди ћутања маркирали су ’демонско’ време” (СМ 2001: *звоно*), а то је и време када звона „ћуте” током ноћних сати, када на земљи бораве „душе умрлих, а место њиховог боравка ноћу било је празна црква или звонара”. Тако је настало и предање међу дубровачким Србима „о човеку који је ноћу зачуо звоњаву звона: пошао је у цркву, на јутрење, али у цркви

⁷ Запис је начињен према казивању доц. др Хивза Голоша из Новог Пазара, на чему му овом приликом најлепше захваљујем.

ништа није било уобичајено: лица свештеника и парохијана била су без носа, а за свећу, коју су му дали у руке, ујутру се испоставило да је кост мртваца” (Исто).

Спречавање и излечење болести

Звоно у српском народу има значајну примену и у народној медицини, јер је звук звона сматран и као веома делотворно заштитно средство од неких болести, па и у њиховом лечењу, а најчешће профилактичко средство је била вода, која је „освећена звуком звона спирала са човека болести и грехове” (Агапкина 1999: 241).

Веома је чест и обичај давања малој деци воде за пиће која је сипана у звоно, а у циљу уклањања здравственог проблема: „Које дете не проговори на време, ваља га запојити водом из клеветуше (меденице)” (Милићевић 1894: 196). О оваквом веровању у народу на неки начин сведочи и следећа народна изрека: *Црква без звона исто је шито и човек без уста*. Жена средњих година, српске националности, родом из Новог Пазара, испричала ми је причу о њеном унуку који је изненада почео да муца (она је узроком сматрала црну магију бачену на њега). После различитих покушаја да га излечи, чула је причу да у околини Новог Пазара постоји воденица са које треба да узме брашно и воду. Када је отишла до власника воденице, он јој је рекао да испод млина стави *своје* руке, јер она *свом* унуку жели добро, и да их напуни водом, те да потом такође сопственим рукама захвати брашно из млина. Од брашна које је сакупила требало је да направи бесквасни хлеб и да га унуку да поједе, а воду коју је захватила требало је да стави у велико звоно, тј. у меденицу (звоно за краве), и да је унуку да је попије. Учинила је све како јој је саветовано и унук је после неколико дана престао да муца. Ова прича са терена сведочи о томе колико је и у данашње време јако веровање међу нашим народом у исцелитељска својства звона.

На овом месту ваља поменути и обичаје везане за задобијање лепог, пријатног гласа помоћу звона, па је тако, на пример, забележено да се звоно „ставља поред малог детета да би дете имало леп глас” (СМР 1998: звук). У нашем народу није се веровало да само звоно има знатну исцелитељску моћ, већ се таква моћ приписивала чак и ужету од звона, па је тако постојао и обичај да девојка одсече парче конопца који служи за повлачење звона, повеже га око наог тела и изговара следећи текст: „Кав је глас мајке цркве, такав и мене девојке; како звоно јечало (звонило), тако да јечи и срце мога драгана док ме не види” (Исто). Уже од звона користило се и при лечењу неких здравствених проблема: „Српкиње су га хватале за време звоњаве, да би се ослободиле болова у рукама” (СМ 2001: *звоно*).

Према казивању Х. Голоша из Новог Пазара, у народној медицини звук звона је био благотворан и у лечењу озбиљнијих обољења. Наиме, сматрало се да би било добро да се човек оболео од епилепсије нађе у близини манастира када звоно зазвони, или да чак стане испод звона. С друге стране, ако је неко глув, онда он треба да стане на најудаљенију тачку са које може да види манастир, па ако тада чује звоно, биће излечен (реч је о манастиру Сопоћани код Новог Пазара).

Податак који се овде даље износи – обред *лијења сџраве* код муслимана који живе у Новом Пазару и његовој околини, значајан је из тог разлога што се то чини испод звона, чију употребу не дозвољава исламска вера, будући да се у исламу сматра да звук звона, пошто шаље вибрације у ваздух, ремети душе упокојених муслимана, које бораве у ваздуху. Поменути обред очувао се у овом крају до садашњег времена, а подразумева да особа која има страх од нечега долази код жене која „лије страву”, те јој она тај страх отклања на следећи начин: загреје се лонац са водом и у коме стоји растопљено олово, па ова жена држи тај лонац изнад главе болесника све док метал не задобије облик онога чиме је ова особа застрашена.

б) Свечана и жална улога звона

Свечана улога звона у народним обичајима је она приликом прослављања Врбице и Цветих, када се слави долазак пролећа и звони звончићима, или се пак она стављају око врата деци.

У свадбеним обичајима постоји и један од главних ликова свадбеног ритуала (поред кума, старог свата и др.), који се најчешће назива *чауш*, *војвода* или *мечка*. Он води рачуна о сватовима и предводи их, а уједно, пошто је необично обучен (маскиран), његова је главна функција – „увесељавање гостију и заштита младих од злих сила и урицања” (СМ 2001: *чауш*), што је пример антипонашања. Поред различитих детаља на себи, он је у прошлости носио високу капу коју је добијао приликом откупа младе, а та капа је била окићена, између осталог, звончићима и прапорцима. Поред тога, имао је и звона и клепетуше о појасу, јер је било важно да буде што бучнији (Томић-Јоковић 2013).

У вези са претходним је и данас присутан обичај, углавном на територији Војводине, да се на коњску запрегу којом се у свадбеном обреду возе младенци стављају прапорци, који такође имају апотропејску улогу.

Насупрот овој првонаведеној, веома је значајна и улога звона везана за последњи сегмент у оквиру животног циклуса – у обичајима везаним за култ мртвих. Када се јавља о нечијој смрти, црквено звоно се оглашава „тужно”, а улога му је и да обавести мештане, при чему се за мушкарцем звони три пута, а за женом два пута. У грађи коју сам саку-

пила код Срба у Батањи (Мађарска) септембра 2013. године налази се и податак да се некада на дан сахране звонило на свака два сата, а данас се то чини само једном или два пута дневно, у зависности од имовног стања онога који објављује смртни случај. У овом селу се звони и на дан нечије смрти, али само једанпут. Такође, у грузанском крају, када умре мушкарац, „ако је смрт наступила за дана, онда се „оглашује кукањем” (нарицањем). Ако самртник умре преко ноћи, онда се његова смрт оглашава на исти начин рано изјутра. (...) Гада један од рођака покојникових оде парохијалној цркви за „оглас”, тј. да јави свештенику покојникову смрт и да га позове на сахрану. Црквењак оглашава покојникову смрт лупањем звона” (Петровић 1948: 287).

Постоји и још један детаљ везан за улогу звона при нечијој смрти, а то је скидање *чакшара* (сточно звоно) које се врши у жалости за чобанином, као за домаћином стада. Када чобанин умре, „с овнова се остриже вуна која није стрижена неколико година; **скину се звона да стадо буде немо**” (Лутовац 1930: 107; болд Н.А.). Звоно је једнако важно и за живот, тј. напредак, као и за смрт, тј. помор стада. „За напредак стада имају симболичан значај: ован, звоно и пас. Ако после помора нестане стоке, пса и звоно сточари никад не продају; они се могу дати само на послугу и то добром пријатељу или добром другу. Народ каже: „Док звоно постоји може се стадо обновити”. Дешавало се да су чобани, који су раније одлазили на зимовање у удаљене области, после помора стоке доносили звона на штапу и доводили само псе. Ако напукне звоно или цркне ован, знак је да ће се стаду или чобанину десити несрећа” (Лутовац 1930: 108).

Звоно звони на радост

У овом раду покушала сам да прикажем значајну улогу коју звоно има у српској народној култури и традицији, као и у православној религији, издвајајући неке примере који су ми се учинили посебно илустративним за бројне и разноврсне функције звона. Звоно је, као што се може приметити кроз овај сведени преглед, имало и има и данас различите функције – од сигналне до сакралне, бивајући присутно у историји, религији, обичајима, обредима и веровањима српског народа, и прожимајући све сфере народног живота.

Повезујући религију и народну традицију, сигнална улога звона присутна је и у једној и у другој области. У цркви, звоно обавештава да почиње служба и позива вернике да се окупе у цркви, а сигнална улога звона у веровањима је најава неке несреће или непогоде. Такође, сигнална улога звона повезује свечарске и свечане тренутке у религији и у историји: звоно

се свечано оглашава на велике црквене празнике, а у народу једнако свечано звони по окончању војне победе. Прожимање црквеног и магијског култа огледа се и у томе што се црквено звоно, па чак и његово уже, сматрају лековитим – само на различите начине у цркви и ван ње, зависно од тога да ли исцелитељски делују на човеков дух или на његово тело. У цркви је сама звоњава звона довољна да се отерају све нечисте силе, а у народу је углавном за излечење неких болести било неопходно имати штогод опипљиво (додирнути звоно или се обмотати његовим ужетом). Дакле, изузев сигналне улоге, већина улога звона у народним обичајима и обредима јесте да се оне, у суштини, односе на одстрањивање нечистих сила (болести, вештица, градоносних облака, урока и др.).

И на крају, као што се може приметити из свега изложеног, звоно представља веома јаку спону између религије и народних обичаја и обреда. Оно је, ако изузмемо његову жалну улогу, бивало спас и нада, утеха и срећа, и то је и данас. Звона у Србији увек су се изнова враћала – иако претапана, закопавана, „ућуткивана” – и тиме је народ доказивао своју снагу, жељу за слободом и победом духовног над обичним, материјалним и нечистим.

Цитирана литература

- АГАПКИНА, Т. А. „Вещь, образ, символ: колокола и колокольный звон в традиционной культуре славян.“ У: *Мир звучащий и молчащий. Семантика звука и речи в традиционной культуре славян*, (1999): стр. 212–282.
- БУРА, Никола. „Звона кроз историју.“ *Даница* за годину 2005 (2004): стр. 156–169.
- ЛУТОВАЦ, Мирослав. „Неколико сточарских обичаја у подножју Проклетија.“ *Гласник етнографског музеја у Београду* књига пета, (1930).
- МИЛИЋЕВИЋ, М. Ђ. „Живот Срба сельака.“ Друго прерађено и допуњено издање. *Српски етнографски зборник* књига прва, (1894).
- ОТАШЕВИЋ, Ђ. *Фразеолошки речник српског језика*. Нови Сад: Прометеј, 2012.
- ПАВИЋЕВИЋ-ПОПОВИЋ Р. „Звоно. С освртом на жичка звона.“ <http://www.ligrap.com/images/Zvona> 30. 03. 2013.
- ПАНТИЋ, Мирослав (ур.). *Српске народне пословице*, Дела Вука Караџића. Београд: Просвета, 1969.
- ПЕТРИЧЕВИЋ, М. „Звона живота и смрти.“ *Књижевне новине* бр. 1037, Београд, 1-15. Јул 2001. Часопис *Мокрањац* бр. 2, септембар 2000. <http://marijapetricevic.com/citanje.php?m=1&t=zvona> 30. 03. 2013.

- ПЕТРОВИЋ, Петар Ж. „Живот и обичаји народни у Гружи“. *Српски етнографски зборник* књига LVIII, (1948).
- РАКИЋ-МИЛОЈКОВИЋ, Софија. „Пастирска терминологија Кривовирског Тимока.“ *Српски дијалектолошки зборник* књ. XXXIX, (1993): 11–148.
- РМС. *Речник српскохрватског књижевног језика*, књига друга Ж—К (косиште), Нови Сад – Загреб : Матица српска – Матица хрватска, 1967.
- СМ. *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*. Редактори Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић. Београд: Zeptherbookworld, 2001.
- СМР. *Српски митолошки речник*. Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић. Друго допуњено издање, Београд: Етнографски институт САНУ, 1998.
- СТАНОЈЕВИЋ, Ст. „Била, клепапа и звона код нас.“ *Глас српске краљевске академије* CLIII, (1933): стр. 79–90.
- ТОМИЋ-ЈОКОВИЋ, С. *Чаули у селима златиборског краја*. Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо село“ у Сирогојну, 2013.
- ЋИРКОВИЋ С. И Р. МИХАЉЧИЋ (прир.). *Лексикон српског средњег века*. Београд: KNOWLEDGE, 1999.
- ФАСМЕР, Макс. *Етимологическиј словарь русскогo језика*. Издание второе, стереотипное, Том II(Е – Муж), Москва: Прогресс, 1986.
- ФИЛИПОВИЋ, М. С. „Живот и обичаји народни у Височкој нахији.“ *Српски етнографски зборник* књига 27, (1949).
- ЦУЊАК, М. „Прилози познавању српске средњовековне материјалне културе.“ *У: Саопштења XVIII*, (1986): 229–233.
- BUBNJEVIĆ, S. „Batiodzvon.“ *Vremebr.* 822, 5. Oktobar 2006. <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=467020> 25. 03. 2013.
- МАТЕШЋИЋ, Ј. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: IRO „Školska knjiga“, 1982.

Nina V. Aksić

TOLLING FOR OTHERS WHILE NOT HEARING ITSELF – BELL IN SERBIAN FOLK TRADITION

Summary

The paper focuses on several terms related to the item of bell used in Serbian, then on its brief history, with a special attention paid to its craftsmanship. The central part of the paper is dedicated to the place of bells in the Slavic

context, as well as its role and function in the Serbian folk tradition – the ritual role of banishing evil forces (ghosts, diseases), solemn and sober role. The bell possessed and still possesses various functions – from signal to sacral, and as such has been present in history, religion, customs, ceremonies and beliefs of the Serbs, thus intertwining all the spheres in the life of common folk. By connecting religion and folk tradition, its signal role has been present in both traditions. In church, the bell symbolizes the beginning of service and invites the believers to gather there, while in the beliefs of common folk it usually anticipates misfortune. Also, the signal role of the bell can be related to the solemn moments in religion and history. Apart from its signal role, the bell is usually used in the context of banishing evil forces (diseases, witches, natural disasters, spells etc.) The bell, therefore, represents a mediator between religion and folk beliefs and customs.

Key words: bell, Serbian folk tradition, sacral role, ritual role, signal role

